

BIJLAGE I. De Humorale theorie.

Het is de bedoeling om de in deze bijlage gepresenteerde tekening en tabel in het Arabisch, in de eerste fase van het onderzoek aan representanten van het traditionele gezondheidszorgsysteem voor te leggen. Hiervoor zijn drie redenen aan te voeren.

De eerste reden is dat er een groot verschil kan bestaan tussen de moderne ziekte-theorie en de traditionele. Als dit zo is, dan kan de verkregen informatie op verschillende manieren geïnterpreteerd worden: dezelfde ziekteklachten kunnen anders door de bevolking opgevat worden dan door de onderzoeker, en anders gediagnosticeerd worden door specialisten in de verschillende gezondheidszorgsystemen. Kilborne formuleert het verschil dat zou kunnen bestaan tussen de beide ziekte-theoriën als volgt:

"On peut voir une ressemblance entre cette manière de considérer les rêves (Kilborne legde verschillende dromen voor aan vertegenwoordigers van het traditionele gezondheidszorgsysteem) en tant qu 'agrégats de symbols plutôt que comme une structure symbolique formant un "tout", et certains représentations du corps humain dans l'antiquité grecque. Par exemple, les personnages sur les vases de style géométrique sont fortement membrés: leur vie réside dans leurs membres et dans leurs articulations, qui pour ainsi dire, "relie" ensemble les différentes parties du corps...C'était les parties, qui intéressaient les Grecs de la période archaïque plutôt que la coordination de ces parties dans un concept unificateur:le corps."
(1978: 62).

Als er een dergelijke ziekte-theorie bestaat, is enige kennis van de onderdelen een voorwaarde om enigszins in contact te komen met de specialisten van het traditionele gezondheidszorgsysteem.

Een tweede reden hangt hier nauw mee samen: ook al zijn de onderdelen belangrijker dan het bindende element(het lichaam), dit wil niet zeggen dat er geen ander bindend element bestaat. De plaats van de mens hoeft niet persé centraal te staan in een ziekte-theorie, omdat gezondheid van meer dingen afhangt dan van het lichaam alleen. Vooral als de dood niet als een absoluut eindpunt van het leven wordt gezien, is het mogelijk andere levensaspecten op de voorgrond te plaatsen in een ziekte-theorie. Zo'n andere theorie kan zodanig van de westerse verschillen, dat wetenschappers daarin niet meer een paradigma onderkennen. Als echter door Marokkaanse genezers in het traditionele gezondheidszorgsysteem hun ziekte-theoriesysteem wel

als een eenheid wordt ervaren, dan zou een westerse visie op hun theorie afbreuk kunnen doen aan de integriteit van de traditionele gezondheidszorg.

De belangrijkste reden om de volgende tekening en tabel aan specialisten in de traditionele gezondheidszorg voor te leggen is van praktische aard. Deze praktische reden is dat het mijn ervaring tijdens mijn doktoraalonderzoek is dat mensen eerder bereid zijn informatie te geven als je hen iets voorlegt, dan wanneer je hen steeds iets vraagt.

De traditionele gezondheidszorg is gebaseerd op de humorale theorie van Hippocrates van Kos en Galenus. Deze constatering komt men steeds weer tegen in de literatuur over de gezondheidszorg in Arabische landen (verg. Pillsbury, 1978; Creighton, 1981; Slikkerveer, 1983; Gailly over Turkije, 1982 en de Enc. v.d. Isl., Ibn Zuhri: 976-979, en Al Razi: 1225-1227). Pillsbury, die hierover de meeste informatie verstrekt, vermeldt de humorale theorie voor de volgende landen: Egypte, Afghanistan, Yemen en Tunesië. Merkwaardig is dat zij voor Marokko geen melding maakt van de humorale theorie. Uit het vervolg van deze bijlage mag blijken dat er volgens mij alle reden is te veronderstellen dat de humorale theorie ook in Marokko nog een belangrijke rol speelt of gespeeld heeft.

De reconstructie van de voor de Islamitische landen belangrijkste gegevens voor de humorale theorie is gebaseerd op gegevens van Pillsbury (1978: 17-18; 66-67; 80, 91; 125-127). Verder is de encyclopedie van de Islam geraadpleegd onder de namen Ibn Zuhri (976-979) en Al Razi (1225-1227). Pillsbury vat in de paragraaf "prophetic medicine" de humorale theorie als volgt samen:

"....this is based on the theory that the human constitution has seven components (Elgood:1962)¹⁾

-The first is "the elements" fire (hot and dry), air (hot and wet), water (cold and wet) and earth (cold and dry).

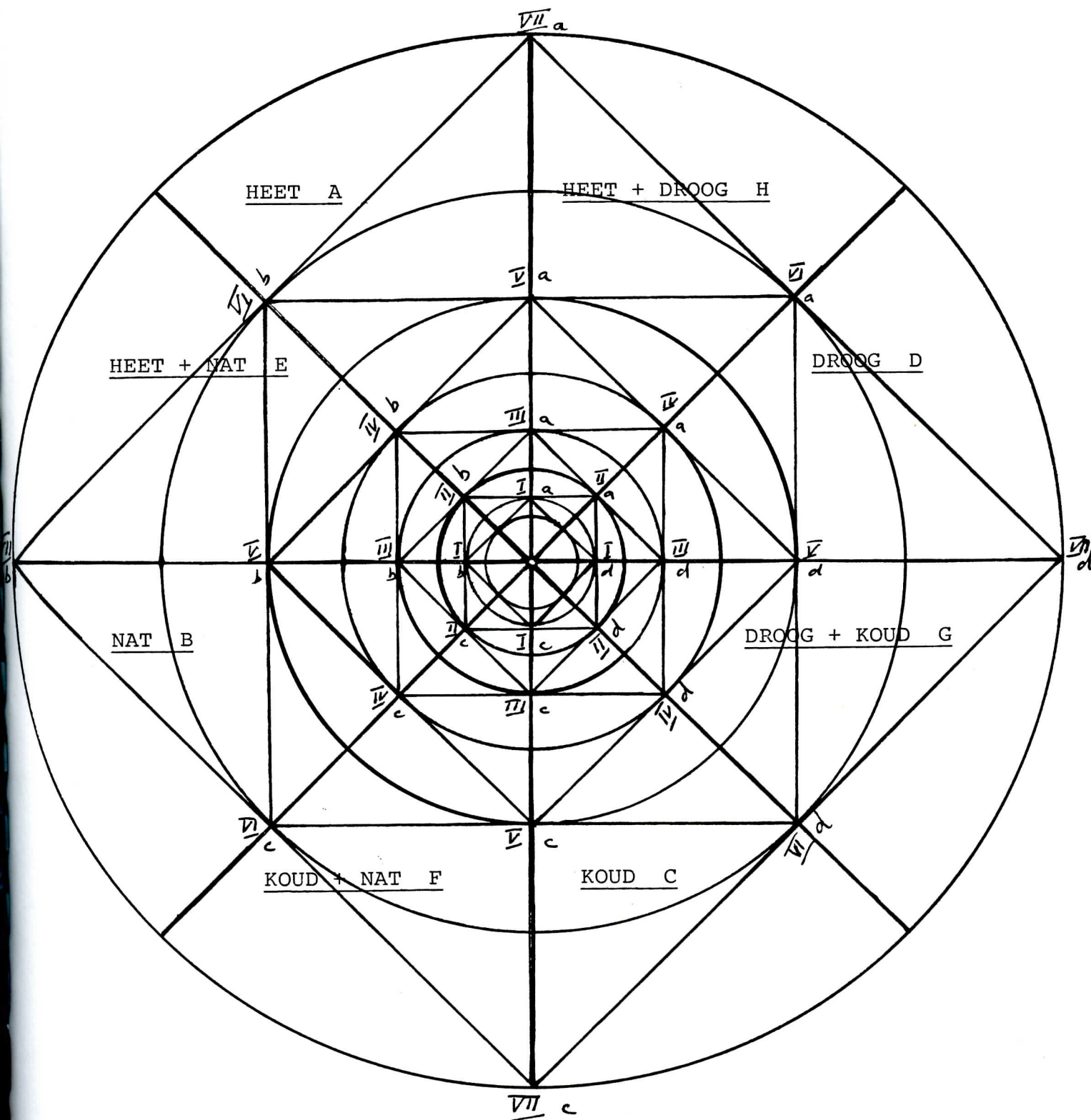
-The second is "the temperaments" (such as evenly balanced and unevenly balanced) which are nine in number and also have to do with the four elements.

i) Deze auteur heb ik nog niet kunnen raadplegen.

-III-

- The third is the "four humours": blood (damp and hot), phlegm (wet and cold), bile (hot and dry) and spleen or black bile (cold and dry).
- The fourth is the "fundamental organs".
- The fifth "the spirits".
- The sixth "the faculties", and
- the seventh "the functions". " (1978: 19)

Op basis van deze gegevens valt de volgende tekening te maken:

Alvorens de tekening meer gedetailleerd te bespreken aan de hand van de gegeven codering, is het belangrijk een aantal algemene opmerkingen naar aanleiding van deze tekening te maken. Het is belangrijk zich te realiseren dat de humorale theorie in dezelfde tijd invloedrijk is geweest-- niet alleen in Arabische landen, maar ook in Europa--als de astronomie van Ptolemaeus: van 200 tot 1700 na Christus. Ptolemaeus ging in zijn astronomie (nog nauwelijks onderscheiden van de astrologie) uit van een geo-centrisch heelal. De aarde was het middelpunt, waaromheen zich de zeven hemelsferen (hemel-bollen) bewogen. In de Arabische wereld en met name in Marokko komt men nog regelmatig het idee van de zeven hemelsferen tegen, al is het maar in het idee van de zevende hemel. De bij Pillsbury genoemde zeven componenten zijn dan ook de micro-cosmos, waarin de macro-cosmos wordt weerspiegeld.

De tekening doet ook denken aan de Indische of Chinese mandala's (verg. C.G.Jung: 9/1, 306-372). Een Indische of Chinese invloed op de Arabische geneeskunst is niet zo verwonderlijk, omdat veel kennis niet alleen van de Grieken en de Romeinen werd overgenomen, maar ook van de Indiërs. Een tijd lang was Jondichapur het centrum van de Arabische geneeskunst (Ammar:102).

In hoeverre deze theoriën als basis van de humorale theorie ook nog in Marokko bekend zijn en in hoeverre nog gebruik wordt gemaakt van tekeningen als de mijne voor het diagnosticeren van ziektes, moet verder onderzocht worden.

Het centrum van de tekening is het oerelement, waar de vier elementen (vuur, lucht, water en aarde) samensmelten. Naar de tekening moet men kijken alsof men in een put kijkt: van hoog naar laag, of omgekeerd vanuit een put omhoog. Op die manier krijgt men een idee van de voorstelling van de macrocosmos: door een telescoop kijkt men naar de sterrenhemel, of omgekeerd vanuit het heelal ziet men de aarde als het centrum van het heelal. Ondanks de verschillende hemelsferen, die men onderscheidt, lijkt er geen hiërarchie naar belangrijkheid van de verschillende hemelbollen te bestaan. In de tekening is de wiskundige vermenigvuldiging van een cirkel in beeld gebracht, waaruit voortvloeien een aantal algebraïsche verhoudingen tussen de verschillende zijden van de vierkanten en cirkels. Dit wil zeggen dat in een zekere zin de buitenste

cirkels wel de binnenste cirkels omsluiten, maar omdat zij een vermenigvuldiging van elkaar zijn kan ook geen enkele cirkel onafhankelijk van de andere cirkel bestaan. Kortom in de tekening wordt een idee in beeld gebracht en niet een concrete situatie.

De cirkels en vierkanten zijn planimetriscie voorstellingen van stereometrische figuren: bollen en kubussen. De kubussen vormen de grenzen, waarbinnen eigenschappen van een sfeer in een vaste verhouding tot elkaar werkzaam zijn. De kubussen in de verschillende sferen raken elkaar niet, omdat de bollen de kubussen van elkaar scheiden. Omdat dit een planimetriscie voorstelling is van stereometrische figuren kunnen de hoeken van de kubussen ook anders ten opzichte van elkaar gedacht zijn dan in de tekening tot uitdrukking komt.

In de tekening zijn een aantal codenummers geschreven, die corresponderen met de volgende gegevens:

	a: HEET DROOG ⁺	b: HEET NAT ⁺	c: KOUD NAT ⁺	d: KOUD DROOG ⁺
Element I ziekteaandui- ding	I _a vuur (^a lçari:q الحريق) (^a s:xa:nah السخانة)	I _b lucht (^a l'iltiha:b الالتهاب)	I _c water (^a lbard البرد)	I _d aarde (^a lçum:a الحمى)
Temperament II	II _a cho- lerisch (şafra:wi: صفراوي) (strong- blooded)	II _b san- guinisch (dami: دمي) (hot- blooded)	II _c fleg- matiek (balçami: بلغمي) (weak- blooded)	II _d melan- cholisch (şawda:wi: سوداوي) (cold- blooded)
Vocht (humeur) III	III _a gele gal (^a ş:afra: الصفراء)	III _b bloed (^a d:am الدم)	III _c slijm (^a lbalgam البلغم)	III _d zwarte gal (^a s:awda: السوداء)
Orgaan IV	IV _a maag/rugge- graat/ ge- wrichten/ zintuigen	IV _b hart/ lever/ dunne darm/ longen	IV _c nieren/ blaas	IV _d dikke darm
Geest V	V _a God/ Ziel (^a l:a:h الله) (^a r:u: الروح) NATUURLIJK:	V _b Sultan(ko- ning)/ Engel/ Ziel	V _c djinn ? (^a lçin: الجن) BOVENNATUURLIJK:	V _d duivel (sa- tan) ? (^a ş:ayta:n الشيطان)

Talent (vermogen/ ca- paciteit) VI	VI _a geloof/ ? barmhar- tigheid (^a n:i:yah النية)	VI _b passie/ ? verstand (^a lhub: الحب)	VI _c eer/ ? sex (^a n:afs النفس)	VI _d dromen/ ? angst (^a lculm الحلم)
Functionies VII	VII _a zomer (zuid) (^a ş:i:f الصيف)	VII _b lente (oost) (^a r:abi:ع الربيع)	VII _c winter (noord) (^a ş:ita:الشتاء)	VII _d herfst (west) (^a lxari:f الخريف)
Kleur	Geel	Rood	Wit	Zwart (zwavel)

Zoals Kilborne al opmerkte, blijkt uit de tekening en de tabel een grotere belangstelling voor de componenten dan voor het bindende element, omdat de samenstelling van de sferen, die de kubussen van elkaar scheiden, onduidelijk blijft. Ook wordt meer aandacht besteed aan de beschrijving van de instanties (elementen, temperamenten, vochten, geesten, talenten en functies) dan aan de vraag, waarom deze instanties bepaalde functies vervullen t.o.v. elkaar.

In de tekening hebben de karakteristieken van de instanties (droog, heet, nat, koud) een eigen ruimte (A, B, C, D), waarop vanuit naastliggende gebieden geen invloed wordt uitgeoefend. Anders is het gesteld met de gebieden, waarin combinaties van de karakteristieken (heet en droog; heet en nat; koud en nat; koud en droog) voorkomen. In deze gebieden dringen de zuivere vloeistoffen (droogte, hitte, natheid en koude) door en moeten daar evenwichtige verbindingen aangaan.

Evenwicht speelt een centrale rol in de humorale theorie. Dit evenwicht kan men zich voorstellen als de evenwichtige verdeling van een vloeistof in communicerende vaten. Droogte, hitte, natheid en koude werden evenals de kleuren (geel, rood, wit en zwart) als vloeistoffen, humoren (vandaar: humorale theorie) in het heelal, de macrocosmos, voorgesteld. In het menselijk lichaam, de microcosmos, zijn de hiermee overeenstemmende vloeistoffen: de gele gal, het bloed, het slijm en de zwarte gal.

Aan de vloeistoffen werd een fundamentele functie toegekend (Hoyt:1975). Zo zorgde de gele gal voor de vertering van voedsel. Na in werking van de gele gal op het voedsel in de maag, werd het bewerkte voedsel in het bloed door het lichaam getransporteerd. Het bloed werd in beweging gebracht door de werking van het hart en de lever. Wat niet in het lichaam werd opgenomen, onderging een bewerking met slijm. De motor van het slijm werd gelokaliseerd

in de nieren en de blaas, organen verantwoordelijk voor de afscheiding. Er was een andere bewerking van niet afbreekbare stoffen met zwarte gal, die gelokaliseerd werd in de dikke darm. De dikke darm zorgde voor de afscheiding van excrementen.

Volgens de humorale theorie zorgen de verschillende vloeistoffen voor verschillende vormen van verbranding. Zo zorgt de gele gal voor een verbrandingsvorm, die in de natuurlijke zuivere vorm voorkomt als brand. Het bloed zorgt voor een verbrandingsvorm, die in de natuur voorkomt in de vorm van ontsnappende gassen uit de aarde of boven water. Het slijm zorgt voor een verbrandingsvorm, die in de natuur als rotting voorkomt. En de zwarte gal zorgt voor een verbrandingsvorm, die in de natuur als verdorren voorkomt.

De humorale theorie is op een kringloop-idee gebaseerd: de uitwerpselen zorgen door hun toevoeging van meststof weer voor groei van voedselproducten. Als alles goed ging dan zou er een evenwicht bestaan tussen de mens en de natuur, tussen de verschillende organen in het menselijk lichaam, tussen mensen en geesten. Dan werden alle functies naar behoren uitgevoerd.

In de tabel staat achter elke instantie in de sferen IV, V, en VI een vraagteken. De gegevens, die daarover in de literatuur te vinden zijn, spreken elkaar tegen of maken een andere plaatsing mogelijk dan welke ik heb aangegeven. In de tabel staan de instanties genoemd, die naar alle waarschijnlijkheid op deze plaatsen in het schema zouden kunnen staan. Onderzoek moet uitwijzen of dit ook werkelijk het geval is. In ieder geval betreft het hier instanties, die duidelijk bediscussieerd zijn door medici uit het verleden (verg. opvattingen van Ibn Zuhr en Al Razi: Enc. v.d. Islam: 976-979 en 1225-1227). Zonder meer is de plaats van God merkwaardig in dit schema. Dit kan een gevolg zijn van de Indische/Chineze invloed op de humorale theorie in de Arabische wereld. Giffen merkt in haar werk over de plaats van de profane liefde bij de Arabieren op, dat God niet altijd op de eerste plaats kwam (1972: 118). Ook het onderscheid door Kilborne gemaakt in dromen, die door God zijn gezonden ("ṛuyaṭ") en dromen, die door de satan zijn gezonden ("ḥālm") bevestigt de plaats van God en de Satan in dezelfde categorie (1978: 33-42).

De consequenties van de humorale theorie voor opvattingen in de gezondheidszorg lijken mij duidelijk. Onderzoek hiernaar is echter moeilijk. Een aantal begrippen uit de humorale theorie worden namelijk ook nog steeds gehanteerd in de moderne gezondheidszorg. Als we de woorden, die in het Arabisch gegeven worden aan ziektes vergelijken met uitdrukkingen in het Nederlands en in de moderne gezondheidszorg, dan lijkt het Arabisch een letterlijk equivalent van de aanduiding in het Nederlands van een bepaalde ziekte: *li:lti:ha:b* (^a*l'iltiha:b* *الالتهاب*) is letterlijk ontsteking. Ook wordt in het Nederlands koude en tocht gezien als een belangrijke oorzaak van ziekte: verkoudheid, reumatiek, jicht, hoofdpijn etc.

Als de begrippen in het Arabisch dus letterlijke vertalingen zijn van oorspronkelijk misschien uit de humorale theorie ontleende begrippen, dan zegt het gebruik van deze begrippen niets over wat werkelijk bedoeld wordt: in de moderne geneeskunst wordt ook het begrip "ontsteking" gebruikt zonder dat dit nog iets met de humorale theorie van doen heeft.

Toch zijn er een aantal aanwijzingen, die doen vermoeden, dat ook de visie op gezondheidszorg zoals deze uit de humorale theorie naar voren komt, nog steeds levendig is in de traditionele geneeskunst en bij de patiënten, die daar genezing zoeken. De aanduiding *mrđ* is inderdaad meer van toepassing op de linker helft van de tabel (gekarakteriseerd door: heet en droog: a; en door: heet en nat: b) en duidt ziektes aan met een natuurlijke oorzaak, gezonden door God, d.w.z. omdat de tijd voortschrijdt. Zo speelt bij syphilis de tijd een belangrijke rol, omdat steeds na een bepaalde tijd dezelfde ziekteverschijnselen optreden. Gonorrhoea daarentegen is een ziekte, die niet aan tijdgebonden is en daarom ook niet met *mrđ* wordt aangeduid. Bij vergelijking van ziektes uit de twee helften blijkt echter ook dat dit niet consequent is door te voeren. Hieraan kan een andere diagnose van de ziekte ten grondslag liggen, maar het kan er ook op wijzen dat het schema niet strak toepasbaar is op een ziekteclassificatie.

Hieronder wil ik nog enkele ziektes apart bespreken, omdat uit de behandeling en etiologie blijkt dat men handelt in de geest van de humorale theorie.

a: Volgens Creyghton eten vrouwen, die duizelig ("dixa") zijn aarde. Deze handelwijze kan op grond van de humorale theorie

verklaard worden: duizeligheid is dan een gevolg van teveel "lucht" (I_b). "Lucht" wordt gekarakteriseerd door de kwaliteiten: heet en nat. Door "aarde" (I_d) te eten, gekwalificeerd als koud en droog (precies de tegenovergestelde kwaliteiten van "lucht") kan men het evenwicht herstellen.

b: Volgens Creyghton was een van de aanduidingen voor diarree bij kinderen "'afn" (vuilnis). Volgens de humorale theorie onderging bloed onder invloed van de zwarte gal een verandering, waardoor het bloed donker, zwart. van kleur werd. Dit zwarte bloed werd ook wel vuil bloed genoemd (verg. Gailly: 77; Pillsbury: 126-127). De aanduiding "'afn" (vuilnis) kan daarom verwijzen naar een oorzaak van de diarree, nl dat het kind bedorven/vuil/zwart bloed in zijn lichaam heeft, waardoor het stofwisselingsproces wordt verstoord. De oorzaak door Creyghton genoemd, "warm weer" wordt door Pillsbury in verband gebracht met bedorven bloed (1978:128): het bloed is te warm geworden en daardoor bedorven/ vuil geworden. De behandeling van "'afn" wordt aangeduid als "tomfakh", wat zoveel moet betekenen als " zij blaast". Blazen/"lucht" (heet en nat, I_b) staat gekwalificeerd als het tegenovergestelde van "vuilnis"/"aarde" (koud en droog, I_d).

c: "šedd" is de aanduiding volgens Creyghton voor constipatie bij kinderen. "šedd" betekent letterlijk gesloten. Als oorzaak voor de constipatie wordt opgegeven dat de moeder iets zuurs heeft gegeten. Het symptoom is dat de baby niet kan urineren Het betreft hier een ziekte in de "koud en droog" categorie (IV_d). De behandeling van de ziekte gaat als volgt: een lange naald, de kholeil, wordt in het vuur gelegd en daarna op de buik van de baby. De behandeling wordt enkele malen herhaald. De koude ziekte wordt door toediening van warmte bestreden om het evenwicht tussen de lichaamsvochten weer te herstellen.

Waarom in dit geval alleen op de koud-warm tegenstelling wordt gelet en niet op de meer voor de hand liggende tegenstelling nat-droog is mij niet duidelijk. Wel is de plaats van de behandeling, de buik (IV_a) de pendant van de blaas (IV_c).

d: Volgens Creyghton worden roodvonk, rode hond en mazelen (en een geslachtsziekte met dezelfde symptomen) aangeduid als "šulṭan- ziektes".

Een sultan had niet alleen een rode mantel aan, maar was ook één van de instanties in de humorale theorie (V_b). De aanduiding van de ziektes met het symptoom dat men rood wordt, als sultan-ziektes ligt dan voor de hand.

Of deze ziektes ook als oorzaak een verandering in de bloedsomloop of in de ademhaling kennen in de humorale theorie is mij niet bekend, en wordt door Creyghton niet vermeld.

e: Volgens Pillsbury worden hartziektes volgens sommige Marokkanen veroorzaakt door het teveel eten van zout. Zout wordt gekarakteriseerd in de humorale theorie als een koude en droge stof (d). Het hart wordt in de humorale theorie gekarakteriseerd als een heet en nat orgaan (IV_b). De kenmerken van het zout staan dus precies tegenover de kenmerken van het hart: koud en droog t.o.v. heet en nat. Bij hartziektes kan zout echter volgens de humorale theorie ook een geneesmiddel zijn, maar zolang er zich geen hartziekte heeft voorgedaan, kan het teveel aan zout zorgen dat het hart te veel afkoelt en verdord (Pillsbury: 137).

Overigens heeft zout de eigenschap om geesten aan te trekken, en is dus een probaat middel in het geval men last heeft van geesten. Zout (d) trekt dus in dit geval wezens met de eigenschap dat ze koud en nat is (c) aan. Het teveel aan vocht wordt als het ware door het zout opgenomen, en hierdoor verdwijnt de geest.

f: Syphilis zou volgens sommige Marokkanen veroorzaakt worden door menstruatiebloed (Pillsbury:137). Nu wordt menstruatiebloed over het algemeen gelijkgesteld met bedorven bloed (Gailly:78). Bedorven bloed wordt in de humorale theorie gekarakteriseerd als " koud en droog" (d). Elke klontering van zwart bloed (bijv. ook zweren) wordt gekenmerkt, doordat het koud en droog wordt genoemd. Een van de symptomen van syphilis in het eerste stadium is dat er zweren verschijnen over het hele lichaam. De associatie van menstruatiebloed met syphilis ligt nu voor de hand. Het is de reactie van het lichaam op een ziekte verwekkende stof (menstruatiebloed/bedorven bloed), wat zich uit in een overeenkomstig symptoom: zweren (idem: bedorven bloed).

g: Pillsbury vermeldt dat volgens sommige Marokkanen tuberculosis ontstaat door een plotselinge wisseling van tempera-

tuur en tocht, zoals wanneer je zonder shirt bij warm weer gaat fietsen. Tuberculosis wordt gekenmerkt door de vorming van holtes en het invallen van de borstkas. Dit symptoom zou gekarakteriseerd kunnen worden als "koud en droog" (d) en de ziekte is te omschrijven als een wisseling in de temperatuur van het bloed (III_b) door het lichaam open te stellen aan de buitenlucht (I_b). De ziekte wordt dus gekarakteriseerd door het te veel onttrekken van warmte en natheid(b) aan het lichaam, dat hierdoor koud en droog(d) wordt.

De behandeling zal dan ook moeten bestaan door het evenwicht tussen de beide contraria: heet en nat - koud en droog te herstellen. Over de behandeling heb ik geen gegevens (zie: pag.19: de timmerman).

h:Gonorrhoea zou(volgens Pillsbury)komen,doordat sperma terugloopt naar de nieren, wat gebeurt als men niet meteen na copulatie urineert (1978:137). Gonorrhoea wordt dus gekenmerkt als een koude en natte ziekte (c): sperma =slijm (III_c) +nieren (IV_c) + urineren (IV_c). Nu ligt aan bovenstaande verklaring van de ziekte blijkbaar de volgende redenatie ten grondslag: in de humorale theorie wordt een erectie, welke zich kenmerkt door verharding en verstijving van het geslachtslid, geassocieerd met de rib/ruggegraat(IV_a) en toename van warmte (I_a). De penis, die "heet en droog" (a) moet zijn, is in geval van gonorrhoea "koud en nat" (c). De behandeling--een stoombad-- ligt voor de hand, omdat het stoombad gezien wordt als een middel om koude en natheid te weren. Door toevoeging van warmte aan het lichaam en door het onttrekken van vocht aan het lichaam (zweten) wordt het evenwicht tussen de lichaamsvochten weer hersteld.

Uit de bespreking van deze ziektes en de gevolgde behandeling vallen een aantal conclusies te trekken. Op de eerste plaats zijn de redenaties cirkelredenaties, in die zin dat oorzaak en gevolg verwisseld kunnen worden. Op zich hoeft dit geen bezwaar te zijn voor theorievorming, maar de basis waarop de hypothesen (de diagnoses) berusten is erg smal en ongenueanceerd: alles draait steeds om de contraria: heet/droog; heet/nat; koud/nat; koud/droog. Hierdoor komt het dat er wel aan symptoombeschrijving wordt gedaan, maar dat het symptoom altijd direkt met een oorzaak in verband gebracht wordt.

Tenslotte valt op te merken dat blijkbaar ook aan stoffen

buiten het lichaam dezelfde kwaliteiten van heet/droog etc. worden toegekend. Dit is in een theorie, waarin de micro-cosmos (het lichaam) een afspiegeling is van de macro-cosmos niet zo verwonderlijk. Er valt dus met behulp van dezelfde contraria een indeling van bijv. de kruiden te maken. Deze indeling van kruiden kan men op dezelfde manier in kaart brengen als de gegeven tabel op pag.V en VI. De op die manier in kaart gebrachte indeling van kruiden (=geneesmiddelen) hoeft men alleen maar over een tekening zoals de tabel op pag. V en VI te leggen en men kan aflezen welk kruid gewassen is tegen welke ziekte. Voorbeelden van eigenschappen van kruiden in de zin van de humorale theorie worden gegeven door Gailly (1978: 69 en 75) en Pillsbury (1978: 91 en 126). Het is dan ook niet verwonderlijk bij Slikkerveer een tabel, waarin de kruiden op het eerste gezicht willekeurig zijn gerangschikt, te vinden. Ook deze tabel zou als grondslag de humorale theorie kunnen hebben.

Als twee tabellen-- de een van het menselijk lichaam en zijn verschillende karakteristieken, de ander van de verschillende karakteristieken van kruiden-- als het ware over elkaar heen gelegd zouden kunnen worden, dan moet gezondheidszorg al wel heel eenvoudig zijn. Bij Pillsbury staat dan ook over de gezondheidszorg in Marokko te lezen: " naturalistic explanations are usually mechanistic".

Voor het onderzoek is vooral belangrijk dat door de categorisering in rubrieken van heet/droog; heet/nat; koud/nat en koud/droog en de verdeling van de verschillende instanties over de 7 sferen, er associaties ontstaan tussen onderdelen van één rubriek :bijv. bloed heeft altijd iets met warmte te maken; de longen, worden ondergewaardeerd etc. Deze associaties kunnen maken dat er tussen arts en patiënt een communicatiestoornis tot stand kan komen.